

ענוותנותו של משה

וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עָנָיו מְאֹד מִכָּל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה: (במדבר יב ג).¹

פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) במדבר פרשת בהעלותך דף קג עמוד א

בוא וראה גדולת ענוותנותו של משה רבינו, שהעיד הכתוב עליו (במדבר יב) והאיש משה ענו מאד וגו'.²

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עקיבא, רבי עמוד 414

והשם שהוא³ נתגלה למשה בסנה מתוך אהבה ומתוך הרחמים ומתוך הענוה ומתוך הַיְשָׁרוּת ומתוך הַשְּׁפָלוּת ומתוך הצדקה ומתוך האמונה ומתוך אברהם יצחק ויעקב.⁴ שאפילו אברהם יצחק ויעקב שהם גדולים ממלאכי השרת והקב"ה אהבם אהבה גמורה, לא גילה להם שם המפורש אלא למשה בלבד, שנאמר: "ושמי ה' לא נודעתיה להם".⁵

מסכת אבות דרבי נתן נוסח א פרק ט – ענוה מתוך נוי וכו

והאיש משה ענו מאד (במדבר יב ג) יכול שהיה ענו ולא היה נאה ומשובח? תלמוד לומר: "ויפרוש את האהל על המשכן" (שמות מ יט) - מה משכן עשר אמות, אף משה עשר אמות קומתו.⁶ יכול שהיה ענו כמלאכי השרת? תלמוד לומר: "מכל האדם" (שם) - מאדם אמרו ולא ממלאכי השרת. יכול שהיה ענו כדורות הראשונים? תלמוד לומר: "על פני האדמה" (שם) - מדורו אמרו, ולא מדורות הראשונים.⁷

ילקוט שמעוני תורה פרשת בהעלותך רמז תשלט

"והאיש משה ענו מאד" (במדבר יב ג), בדעתו, או עניו מאד בגופו?⁸ תלמוד לומר: "ועשית לו כאשר עשית לסיחון מלך האמורי" - ירד על סיחון והרגו, ירד על עוג והרגו. ומה תלמוד לומר: "והאיש משה ענו מאד"? עניו בדעתו

¹ פסוק זה נאמר אגב "פרשת מרים ואהרן" שדברו סרה במשה בהקשר עם [האשה הכושית](#) אשר לקח (נושא לו הקדשנו דף מיוחד בפרשה זו) וערערו על עלינותו נבואתו. דווקא כאן, בפרשה זו מוזכרת ענוותנותו של משה בה נרצה לדון (בקצרה) הפעם.

² "המפורסמות אינן צריכות ראייה" (ביטוי מאוחר, לא של חז"ל, ראו למשל פירוש כלי יקר שמות כ יג וכן פירוש מהרש"א מסכת נדה לא ע"ב), אע"פ כן אומר המדרש, עדות התורה על ענוותנותו של משה היא למעליה ולא לגרעותא, ומדגיש, כך נראה, גם את עצם האמירה של "המספר" - משפט כללי שנאמר כעובדה ידועה ומוכרת. והיכן למד משה את הענוה? מבטן אמו? בבית פרעה? בבית יתרו? בסנה? במעמד הר סיני? במהלך הנהגת עם ישראל, צעד אחר צעד?

³ היינו שמו של הקב"ה "אהיה אשר אהיה" והשם המפורש.

⁴ אפשר שאכן בסנה, במדבר, ברעיית הצאן למד משה לראשונה את הענוה כאשר הקב"ה נגלה אליו, בין השאר במידת הענוה, ומיד מימש אותה משה כאשר סירב לשליחות. אך להלן נראה שמידת הענוה הייתה במשה כבר קודם לכן, כשיצא לראות בסבלות בני ישראל. האם בבית פרעה למד להיות ענו? מדעת עצמו כאברהם? ועכ"פ, כשחזר לפרעה בציווי שלח את עמי גם נהג בענוה וחלק כבוד למלכות (שכל טוב בבור) שמות פרק יב, ראו דברינו [לחלוק כבוד למלכות](#) בפרשת וארא). ואם נחזור לסנה, שהוא 'קדימון' למעמד הר סיני, ראו כל המדרשים על הפסוק בתהלים יח לו: "וְעֲנוּתָךְ תְּרַבְּנֵי" המשבחים את ענוותנותו של הקב"ה כשבא ליתן תורה לישראל (שמות רבה מא ד ורבים אחרים). נראה שתחנות ומורים רבים היו לו למשה ללימוד מדת הענוה ואולי כאמור מדעתו ומעצמו כאברהם וכלשון מדרש ילקוט שמעוני פרשת שלח רמז תשמג: "משה תפס את הענוה".

⁵ אזכור האבות כאן הוא בהקשר עם השם המפורש שנמסר למשה ולא להם. אבל נמסר בזכותם, "מתוך אברהם, יצחק ויעקב ... ומתוך הענוה", נמסר שם זה למשה. ולהלן נראה עוד את ההשוואה של משה עם האבות בהקשר לנושא הענוה.

⁶ ראו דברינו [הקמת המשכן](#) בפרשת פקודי, המדרשים המתארים שמה הוא שהקים בעצמו את המשכן אחרי שכל ההקמות האחרות כשלו. ועדיין היה משה קטן יחסית לעוג, כמסופר בדברים רבה א כד, אך גבר עליו כאשר קפץ עשר אמות ולקח בידו גרזן שאורכו עשר אמות והצליח להגיע לקרסוליו של עוג ולהורגו, כמסופר בגמרא ברכות נד ע"ב. ובגמרא בכורות מד ע"א לא אהבו גם גודל זה של משה עד שאמרו: "אם כן עשיתו למשה רבינו בעל מוס". כך או כך, הכוונה כאן היא שענוותנותו של משה לא באה מחולשה, גם לא פיסיית ולא מגוף קטן ממדים או גדול ממדים מעוות ולא פרופורציונאלי.

⁷ וכן הוא בספרי זוטא פרק יב, אך באמת לא ברור במה ענוותנותו של משה פגומה מול "דורות הראשונים", מול אברהם שאמר "ואנכי עפר ואפר"? אולי כבר כאן יש ביקורת על קפדנותו של משה בחטא מי מריבה, שם לכאורה נעלמה ענוותנותו. ראו ילקוט שמעוני פרשת ואתחנן רמז תתיג: "זה שאומר הכתוב: בתוכחות על עון יסרת איש - זה משה והאיש משה ענו מאד, שנתיסר על שהוכיח שמעו נא המורים". ושם ברמז תתכ בתחינת משה להיכנס לארץ: "רבי אלעזר אומר: אילו קדמו מעשים של משה לתפילתו לא היה נענש. רבי שמעון אומר: אפילו קדמו מעשיו לתפילתו היה נענש. אדם שהעיד עליו המקום והאיש משה ענו מאד, היה לו להקפיד כנגד כל ישראל?" ואולי חמורים מכולם הם דברי מדרש תנחומא פרשת וישב סימן ד: "... וכן אתה מוצא שא"ל הקב"ה למשה (דברים א) אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה את הארץ הטובה וגו', איש זה משה דכתיב (במדבר יב) והאיש משה ענו". משה נכלל בתוך דור מתי המדבר: "הדור הרע הזה". ועכ"פ, המדרש שלנו, באבות דרבי נתן מסיים שם: "ג' מיני מוכי שחין נבראו בעולם: לח, יבש, בעל פוליוס. והיתה נפשו של משה נמוכה מכולם".

⁸ היינו אדם חלש וכנוע. ראו מילון אבן שושן שמציע פירוש שני לענו - נדכה, עני דל, ומפנה לפסוק בישעיהו יא ד: "וְשֵׁפֶט בְּצַדֵּק דָּלִים וְהוֹכִיחַ בְּמִישׁוֹר לְעִנְיֵי-אֲרָץ". ראו גם הלשון גם בתהלים עו י. וכך גם מפרש עמוס חכם בדעת מקרא על הפסוק. וכאן משמע אדם חלש וקטן פיסיית. שמא תאמר שמה היה ענו ברוחו (בדעתו) משום שהיה חלש בגופו וחסר כח?

או עניו בממונו?⁹ תלמוד לומר: "גם האיש משה גדול מאד" (שמות יא ג). וכן מצינו שהספיר של לוחות של משה היה.¹⁰ "מכל האדם אשר על פני האדמה" ולא מאבות. רבי יוסי אומר: אף מאבות ולא ממלאכי השרת.¹¹ כתיב: "והאיש משה ענו מאד" וכתיב: "והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים", הוי: קשה היה,¹² אלא שהיה שולט ביצרו.¹³

מסכת נדרים דף לח עמוד א

אמר ר' יוחנן: אין הקב"ה משרה שכינתו אלא על גיבור ועשיר וחכם ועניו, וכולן ממש. גיבור, דכתיב: "ויפרוש את האהל על המשכן" ... אלא מן הדין קרא, דכתיב: "ואתפוש בשני הלוחות ואשליכם מעל שתי ידי ואשברם" ... עשיר, "פסל לך" - פסולתן שלך יהא. חכם, רב ושמואל דאמרי תרויהו: חמשים שערי בינה נבראו בעולם, וכולם נתנו למשה חסר אחת, שנאמר: "ותחסרהו מעט מאלהים". עניו, דכתיב: "והאיש משה ענו מאד".¹⁴

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ט

"ומשה נגש אל הערפל". מי גרם לו?¹⁵ ענותנותו, שנאמר: "והאיש משה ענו מאד" (במדבר יב ג).¹⁶ מגיד הכתוב שכל מי שהוא עניו, סופו להשרות שכינה עם האדם בארץ, שנאמר: "כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו" (ישעיה נז טו), ואומר: "רוח ה' אלהים עלי יען משח ה' אותי לבשר ענוים" (שם סא א). ואומר: "ואת כל אלה ידי עשתה" (שם סו ב). ואומר: "זבחי אלהים רוח נשברה" (תהלים נא יט).¹⁷ וכל מי שהוא גבה לב, גורם לטמא את הארץ ולסלק את השכינה.¹⁸

⁹ שמה תאמר שהיה ענו משום שהיה עני, שהוא אכן משמעות המילה ענו בשימושה האחר?

¹⁰ ראו ירושלמי שקלים ה ב: "אמר רבי חמא בי רבי חנינה מפסולת הלוחות העשירי משה". כך גם בבבלי נדרים לח ע"א.

¹¹ עניין זה שאדם לא יכול להיות יותר ענו ממלאכי השרת צריך עיון. מחד גיסא, תאמר שלמלאכים אין יצרים ולפיכך האם ענויים מעצם טבעם. אך מאידך גיסא, איזו מן ענווה היא זו?

¹² הרי לנו שמה גם כועס ומדבר בלשון קשה שאולי אינה הולמת אדם ענו! ראו דברינו [תרבות אנשים חטאים](#) בפרשת מטות וכן [כשמה כועס](#) בפרשת שמיני.

¹³ ר' יוסי משנה את גרסת המדרש ומרכך את שאלתנו לעיל. משה אכן היה האדם הענו ביותר על פני האדמה. בדורו ובכל הדורות הבאים. אמנם לא ענו יותר ממלאכי השרת, אבל כן "מכל האדם אשר על פני האדמה", ולא רק מבני דורו. גם יותר מהאבות. אבל גם הענו הגדול ביותר נתון למאבק עם היצר, אם הוא שולט או נשלט; בוודאי מאבק עם יצר הגאוה מרגע שמכריזים עליך כענו מכל האדם אשר על פני האדמה (גלגל מעניין). שבח גדול הוא למשה שידע לשלוט ביצרו. וכנגד המובאות לעיל על משה הכועס (לא פעם אחת, אלא שלוש פעמים, ויקרא רבה יג א: "בשלושה מקומות כעס משה ונתעלמה ממנו הלכה"), נציין את כנותו לומר: "טעיתי" (ואהרון אחי ידע את ההלכה) ולהכריז על כך לפני כל העם, ראו דברינו [לא שמעתי, שכחתי, טעיתי](#) בפרשת שמיני שם הראינו שמעט אישים במקרא ובחז"ל עמדו ואמרו בפומבי: טעיתי. סוף דבר, אין להמעיט בגודל (או צניעות) ענותנותו של משה. וכדברי אוצר המדרשים (אייזנשטיין) גדול וגדולה עמוד 78 (שממנו נשאב מלוא החופניים בדף זה): "גדולה ענוה שבה נשתבח משה רבינו ע"ה שנאמר והאיש משה ענו מאד (במדבר יב ג). מה ת"ל מכל האדם? אלא ענו ואינו מתגאה במדה מן המדות שבני אדם רגילין להתגאות בה כגון המלכות והנבואה והחכמה, ואף על פי שהיו בו כל המדות הללו ענו מאד מכל האדם".

¹⁴ מדרש זה מסכם את מה שראינו עד כה לדרשה אחת. השווה דרשה זו עם המשנה במסכת אבות משנה פרק ד משנה א: "בן זומא אומר: איזהו חכם? הלומד מכל אדם ... איזהו גבור? הכובש את יצרו ... איזהו עשיר? השמח בחלקו". שם נמנות שלוש תכונות אלה לעצמן ולאו דווקא כשלמות אחת. שהרי שילוב שלוש תכונות כאלה הוא דבר נדיר. באה דרשת ר' יוחנן כאן וכאילו 'מתכתבת' עם דרשת בן זומא ואומרת: איזהו ענו? מי שהוא חכם, גיבור ועשיר ואחרי כל זאת, צנוע ועניו ברוחו והתנהגותו. מי שענו בשל חולשתו, עוניו ומיעוט ידיעותיו, אין זה עניו באמת, ובוודאי לא כמשה. ראו אנגב מורה נבוכים לרמב"ם חלק ב פרק לב שמונה תכונות אלה כהכרחיות לנבואה (שכינה), אבל לא בהכרח מחייבות אותה. והם בני הנביאים שהכינו עצמם לנבואה (עשירותם נראה שהייתה השתפקות בחלקם וגבורתם שכבשו את יצרם) ובכל זאת לא תמיד זכו לה. ראו דבריו גם בהקדמה לפירושו למשנה ובאיגרת תימן בה הוא מעודד את בני תימן אחרי שעמד שם נביא שקר והוליק אותם שולל. אך ראו זה פלא בכל שלושה מקומות אלה לא מזכיר הרמב"ם את התכונה הרביעית: עניו!! האם הוא סבור שזו תינתן לנביא בעת השראת השכינה ורוח הנבואה עליו? (ראו ישעיהו יא ב-ד). את זו יקבל הנביא כמשה שקיבל את הענווה בסנה ומרגע שמוטלת עליו השליחות?

¹⁵ שמות כ יח מיד אחרי עשרת הדברות שבפרשת יתרו: "ויעמד העם מרחק ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים". תמיד יש לקרוא פסוק בשלמותו. מי גרם לו שזכה לגשת אל הערפל אשר שם האלהים?

¹⁶ מדרשים רבים קושרים את מידת הענווה ללימוד התורה ואצל משה, שענוותנותו גרמה לו לקבל את התורה. ראו מדרש תהלים (בובר) מזמור מה: "חגור חרבך על ירך גבור. זה משה שזכה לתורה שנמשלה לחרב. והדרך צלח רכב. שרכב על הענו, ועלה לשמים, ולמה, על דבר אמת וענוה צדק שהיתה בו, שנאמר: והאיש משה ענו מאד (במדבר יב ג). ובאוצר המדרשים (אייזנשטיין) עשרת הדברות עמוד 451: "והביט הקב"ה בכל בני אדם שברא ולא מצא אדם שהוא ראוי שתנתן התורה על ידו כמשה. ומפני מה זכה משה להיות חתן תורה? עקב ענוה ויראה שהיתה בו, מנין דכתיב ויסתר משה את פניו כי ירא מהביט אל האלהים".

¹⁷ ראו דברינו [זבחי אלהים רוח נשברה](#) בפרשת צו.

¹⁸ ראו רמב"ם הלכות דעות פרק ב הלכה ג שבמידת הענווה אין הליכה בשביל הזהב: "ויש דעות שאסור לו לאדם לנהוג בהן בבינונית אלא יתרחק מן הקצה האחד עד הקצה האחר, והוא גובה לב. שאין דרך הטובה שיהיה אדם עניו בלבד אלא שיהיה שפל רוח ותהיה רוחו נמוכה למאד. ולפיכך נאמר במשה רבינו ענו מאד ולא נאמר ענו בלבד. ולפיכך ציוו חכמים מאד מאד הוי שפל רוח, ועוד אמרו שכל המגביה לבו כפר בעיקר שנאמר: ורם לבבך ושכחת את ה' אלקיך, ועוד אמרו בשמתא מאן דאית ביה גסות הרוח ואפילו מקצתה".

מדרש ילמדנו (מאן) ילקוט תלמוד תורה - פרשת בהעלותך

"והאיש משה עניו מאד", התורה, סוליתה ענוה וכתרה יראה. סוליה ענוה, דכתיב: "עקב ענוה יראת ה'" (משלי כב ד). פְתָרָה יראה, דכתיב: "ראשית חכמה יראת ה'" (תהלים קיא י). ובשניהם זכה משה, דכתיב: "והאיש משה ענו מאד".¹⁹

רש"י על הפסוק בפרשה

ענו- שפל וסבלן.²⁰

רמב"ן על הפסוק בפרשה – שלא ענה

וטעם והאיש משה ענו מאד - להגיד כי השם קנא לו בעבור ענותנותו, כי הוא לא יענה על ריב לעולם אף אם ידע. ורבי אברהם מפרש ואמר כי הוא לא היה מבקש גדולה על שום אדם, ולא יתגאה במעלתו כלל אף כי על אחיו, והם חוטאים שמדברים עליו חנים. אבל בספרי (בהעלותך ק) רבי נתן אומר: אף בפניו של משה דברו בו, שנאמר: וישמע ה' והאיש משה ענו מאד,²¹ אלא שכבש משה על הדבר. יזכיר ענותנותו שסבל ולא עָנָם, והשם קנא לו.²²

משנת רבי אליעזר פרשה י עמוד 183 – שלוש ענוות

גדולה היא הענוה, שבה נתגדל משה רבינו, שנאמר: "והאיש משה ענו מאד מכל האדם".²³ מה תלמוד לומר מכל האדם. אלו בני אדם עשויין שלוש כתות: מהן בגדולת שמים, ומהן בגדולת המלכות, ומהן הדיוטות. ומשה רבינו ראה עצמו בשלושתן, ובשלושתן היה ענו. בתחילה היה בגדולת המלכות, שהיה כבן בתו שלפרעה, ולא הניח ענותנותו, שנאמר: "ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם", מהוא "וירא בסבלותם"? מלמד שהיה נושא עמיהן בסבלותם. אמר, כדי שלא אוציא עצמי מצער הציבור... ראה שהיו מטעינין את הזקן כבחור, את האשה כאיש, את הקטן כגדול, ועמד והשוה אותן.²⁴ לפיכך זכה שתינתן פרשת ערכין על ידו, להבחין בין האשה לאיש, בין הזקן לבחור, בין הקטן לגדול.²⁵

אף כשהיה במדיו, בורח כהדיוט, לא הניח ענותנותו. ראה בנות יתרו מצטערות, ולא נתגאה מלעמוד ולדלות להן, והוא היה בנפשו כבן בתו שלמלך...²⁶

¹⁹ ראו ירושלמי שבת פרק א הלכה ג: "א"ר יצחק בר אלעזר: מה שעשת חכמה עטרה לראשה. עשת ענוה עקב לסוליה". ובשיר השירים רבה (וילנא) א ט: "א"ר מתנא: מה שעשת חכמה עטרה לראשה, עשת ענוה סנדל לעקבה". ובמשנת רבי אליעזר פרשה יב עמוד 237: "לפי שהתורה סולמה ענוה וכתרה יראה". ומשה זכה לשניהם: לכתר ולסנדל, לעטרה ולסוליה. האם הענוה גורמת לחכמה משום שענו לומד מכל אדם ואומר על מה ששמעתי שמעתי ועל מה שלא שמעתי לא שמעתי ומרגיל את לשונו לומר אינני יודע היכן שאיננו יודע וכך הוא הולך ומחכים; או שמא ההפך, החכמה גורמת לענוה משום שככל שהאדם לומד ומוסיף ידע ולקח, הוא רואה עד כמה חכמתו עדיין חסרה?

²⁰ שהוא לשון התנחומא כאן. פרשני המקרא מיעטו יחסית לעסוק בפסוק שלנו. אבן עזרא מרחיב מעט ואומר שענו הוא כמו שְלוּ (עם קשר דקדוקי שלא ירדנו לסופו, ראו בפירוש אבן עזרא ומפרשיו). לכל שאר הפרשנים הקלאסיים כנראה פשיטא מהו ענו עד שלא ראו צורך להתעכב על פסוק זה. אבל רמב"ן ואורי החיים להלן מתייחסים לנושא.

²¹ היינו שגם משה שמע, רק שברוב ענוותנותו לא ענה. וכי מה יאמר להם שנבואתו גדולה משלהם? שהוא פרוש מהאשה בשל קדושתו?

²² וכן הוא במדרש אגדה (בובר) במדבר פרק יב: "והאיש משה ענו מאד. ששמע הדברים ולא אמר להם דבר אלא שתק, אבל הקב"ה חשש לכבודו של משה ותבע עלבונו". ותרגום יונתן על הפסוק: "וַיִּגְבְּרָא מֹשֶׁה עֲנוּתוֹ וַיִּנְתֵּן לְחֻדָּא מִן כָּל בְּנֵי נִשְׂאָא דְעַל אֲנְפֵי אֲרְעָא וְלֹא חָשׂ לְמִלְיָהוֹן". ובמשנת רבי אליעזר פרשה ד עמוד 74: "ענוים, אלו השומעין חרפתן ומחרישין, שנאמר: ותדבר מרים ואהרן במשה, וכתוב בו והאיש משה ענו מאד" (ושם גם ההבדל בין ענוים ותמימים שלא יודעים להשיב). וכן הוא בדומה בפירוש אורי החיים על הפסוק: "והאיש משה ענו - הודיע הכתוב זו כאן, לפי מה שכתבנו שדברו בפניו, נתן הכתוב טעם שהוצרך ה' לעשות כל האמור בענין, מטעם כי האיש משה ענו מאד. ולצד ענוותו נמנע מהשיב להם התשובה המתחייבת לבוא בעניין, כדי שידעו ההפרש שבין נבואת משה לשאר הנביאים". משה יכול היה לענות להם, אבל בחר שלא לענות בשל ענוותנותו. ומשחק המילים לענות וענוה מופיע במדרשים רבים. לעומת כל אלה, ראו מדרש תנחומא פרשת צו סימן יג: "ענו מאד מלשון עונה, כלומר שאם היה שומע אלו הדברים יודע היה לענות ולהשיב טענות כנגדן". משה לא שמע, או שמא בחר שלא לשמוע. ואדרבא, אילו היה שומע, היה עונה ואולי מונע מאהרון ומרים לחטוא.

²³ נתגדל מלשון גדולה, שהענוה רוממה אותו ונעשה גדול וחשוב (אין כאן סתירה פנימית). אך אולי גם נתגדל, שבמהלך חייו וגדילתו למד בהדרגה את מידת הענוה ולעולם לא חדל מלגדול בה ולתוכה. פירוש מודרני.

²⁴ חילק את המשא כראוי לכל אחד לפי כוחו - שוויון מידתי ויחסי ולא מוחלט. ויש לבדוק שימושים דומים של משמעות "שווה" זה במקורות.

²⁵ עד כאן הענוה של גדולת המלכות. ראו דברינו **ויצא אל אחיו וירא בסבלותם** בפרשת שמות.

²⁶ מה להדיוט להתגאות? למה שלא יהיה ענו באופן טבעי? לפיכך מוסיף אורי המדרש את הרגשתו של משה שעדיין הוא מבית המלוכה "והוא היה בנפשו כבן בתו שלמלך", אבל אז איפה ההדיוט? נראה שאפשר לסייע לדרשן כאן מהביטוי "דל גאה" כמובא בפסחים קיג ע"ב שהוא מאותם ארבעה ש"אין הדעת סובלתם". כך או כך, נראה שאפשר להוסיף כאן גם את הענוה שלמד משה בסנה ברעותו את צאן יתרו: "והשם שהוא נתגלה למשה בסנה מתוך אהבה ומתוך הרחמים ומתוך הענוה ומתוך הישרות ומתוך השפלות ומתוך הצדקה ומתוך האמונה" (אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עקיבא, רבי עמוד 414).

אף כשהיה בגדולת שמים, לא הניח ענותנותו, שנאמר: "וידי משה כבדים". וכי לא היה לו למשה רבינו כר אחת, או כסות אחת, או סדין אחד, שישב עליו? אלא כך אמר: בזמן שהציבור בצער, אף אני אהא עמהן בצער. לא נתגאה לומר כמלך אני.²⁷ אלא אפילו בשעת מחלוקת כתוב בו: "ויקם משה וילך אל דתן ואבירם". לא נתגאה לומר: אלו חולקים על הקב"ה, ואני הולך אחריהן? אלא כל דבריו היו ענוה.²⁸ וכן את מוצא כשנתנבאו אלדד ומידד, מה יהושע אומר: "ויען יהושע בן נון משרת משה מבחוריו, אדני משה כלאם". אמר: "המקנא אתה לי?". אמר לו, ומי נותן למחר כל עם ה' נביאים, ואפילו העבדים והשפחות השומרין את המצות, ואתה מבקש שלא יהיה נביא אלא אני? אני הוא שבקשתי שיהיו השבעים זקנים האלו נביאים, שנאמר: לא אוכל לבדי.²⁹ ולא עוד, אלא מתחילה הייתי בורח מן השררה, שנאמר: "בי אדני שלח נא ביד תשלח".³⁰

דברים יח-יז פרשת שופטים – נביא כמוני

פי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מענגים ואל קסמים ישמעו ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך: נביא מקרוב מאחיד פמני יקים לך ה' אלהיך אליו תשמעו: ככל אשר שאלת מעם ה' אלהיך בחרב ביום הקהל לאמר לא אסף לשמע את קול ה' אלהי ואת האש הגדלה הזאת לא אקרא עוד ולא אמות: ויאמר ה' אלי היטיבו אשר דברו: נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך ונתתי דברי דברי בפיו ודבר אליהם את כל אשר אצגנו.³¹

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: אנחנו מציעים ביטוי של חז"ל היכול לשמש תיאור נרדף לענותותן: "המכיר את מקומו". ראו במסכת סנהדרין פרק ד משניות ג-ד בסדר ישיבת הסנהדרין: "סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה כדי שיהו רואין זה את זה ... ושלוש שורות של תלמידי חכמים יושבין לפניהם כל אחד ואחד מכיר את מקומו". עוד במסכת אבות פרק ו משנה ו, ברשימת ארבעים

²⁷ כאן אפשר להוסיף את ענותנותו של משה בכל הקשור להקמת המשכן שכבר הזכרנו לעיל. ראו פתרון תורה פרשת ויקרא עמוד 3: "כיון שהשיכון הקב"ה שכינתו במשכן מיעט משה את נפשו בענוה ועמד לו מן הצד. כיון שהביט הקב"ה בכל הכלים שחוקק עליהם שם, אמר: כל כבוד זה עשה משה מבפנים והוא מבחוץ? קרא לו ויכנס לפניו שנאמר: ויקרא אל משה". ראו דברינו [דעה קניית מה חסרת, דעה חסרת מה קניית](#) וכן דברינו [הקריאה למשה](#) בפרשת ויקרא, בהם הדגשנו את משה שכל הזמן "עומד לו מן הצד" ומחכה שיקראו לו. שום תפקיד שמשה עושה לא מקנה לו חזקה על המנהיגות, על התפקיד הבא.

²⁸ ראו פתרון תורה פרשת ויקרא עמוד 164: "וישלח משה לקרא לדתן, מיכן אמרו חכמים: זוטרא בעי למיכף לרבא והיכא דזוטרא לא איכא למיכף לרבא, רבא מיבעי ליה למיכף לזוטרא כי היכי דלא תהוי פלוגתא. (הקטן צריך לכופף עצמו לפני הגדול, ואיפה שאין הקטן מכפוף עצמו לגדול, צריך הגדול לכופף לקטן, כדי שלא תרבה המחלוקת, דכתיב: וישלח משה לקרוא לדתן ולאבירם. וכיון דלא קא הוו שמעיין, מיד ויקם משה. מיכן למדנו שצריך אדם לנהוג ענוה בעצמו ואפילו יאה כמשה רבינו". אבל כשהוא עומד מול דתן ואבירם אין הוא מוותר להם. אולי גם אם היה עומד כנגד אהרון ומרים, אולי הייתה צרעת מרים נמנעת ...

²⁹ שבעים הזקנים שנבחרו שם, לא היו בעיקר נביאים, אלא דיינים, סנהדרין הראשונה. וגם הם צריכים למידת הענוה, ראו מדרש תנאים לדברים פרק א: "ואלו הן השבע מדות שצריך שיהיו כולן אפילו בבית דין של שלשה: חכמה יראה וענוה ושנאת ממון ואהבת האמת ואהבת הבריות להן ובעלי שם טוב ... וענוה ממשה רבינו: מה משה רבינו עניו, שנאמר (במדבר "ב ג') והאיש משה עניו מאד, כך כל דיין צריך להיות עניו". ראו דברינו [קול אחד וקולות רבים](#) בנושא זה שגם הוא בפרשתנו.

³⁰ ענותנותו של משה לא הסתיימה עם אלדד ומידד, אלא עם יהושע עצמו, שם נבחן משה כיצד הוא מעביר את ההנהגה ליהושע (שזה כידוע מבחנו הגדול של כל מנהיג ואיש ציבור). ראו תיאור חיובי ומרשים של העברה זו באוצר המדרשים (אייזנשטיין) משה עמוד 379: "משה הצדיק נהג ענוה בעצמו ולא היה צר עין. הסתכל בשבחו של משה בענותותו ובחסידותו: בתחילה כשאמר לו יהושע אלדד ומידד מתנבאים במחנה, מיד א"ל משה: מי יתן כל עם ה' נביאים ולא היה לו צרת עין עליהם. בסוף עשה ליהושע תלמידו כל כבוד שבעולם, נתן לו הדרו ובית מדרשו ופארו, כבודו והודו וגדלו, כובעו כתרו וקדן הודו בחייו, עליו אמר שלמה ושפל רוח יתמוך כבוד". אבל כבר ראינו תיאורים אחרים ושונים בדברינו [עזה כמוות אהבה, קשה כשאול קנאה](#) בפרשת וילך: "אהבה שאהב משה ליהושע ומה שקינא משה ביהושע". אולי בכ"ז אין ענוה מושלמת וכפי שהתורה אומרת: "והאיש משה ענו מכל האדם אשר על פני האדמה" ובאו דברי המדרש בו פתחנו: "מאדם אמרו ולא ממלאכי השרת". וכן ילקוט שמעוני שראינו בתחילת דברינו: "מכל האדם אשר על פני האדמה ולא מאבות. רבי יוסי אומר: אף מאבות ולא ממלאכי השרת. כתיב: והאיש משה ענו מאד וכתיב: והנה קמתם תחת אבותיכם תרבות אנשים חטאים, הוי: קשה היה, אלא שהיה שולט ביצרו". אדם איננו מלאך, הוא במאבק מתמיד עם יצרו, פעמים שולט ופעמים נשלט. ומי גדול לנו ממשה?

³¹ מקורות רבים דנים במעלת נבואתו של משה על פני כל נביא אחר שיבוא (בא) אחריו. ראו ויקרא רבה א יד שכל הנביאים ראו באספקלריה המלוכלכת ורק משה באספקלריה המצוחצחת. והרמב"ם (הלכות יסודי התורה ז ו, י"ג העיקרים) ואחרים הפליגו מאד בעניין זה (בין השאר בשל המאבק בנצרות ובאיסלם). ראו הביטוי "הפרש בין נבואת האבות לנבואת משה" במקורות רבים. ובגמרא נדרים לעיל כבר ראינו את ארבעים ותשעה שערי הבינה שנמסרו למשה. והנה בא משה ואומר לעם: "נביא כמוני יקים לך ה' אלוהיך". בכל דור יעמוד נביא או מורה דרך וכמשה בדורו – יפתח בדורו". וזה המענה להימנעות מלדרוש לקוסמים ומעוננים מחד גיסא, והמשך למעמד הר סיני שם בקשו בני ישראל שמשוה יעמוד כמתווך ביניהם ובין הגבורה, מאיד גיסא. והקב"ה משלים מחד דברי משה ואומר: אכן, "נביא אקים להם כמוך". האין זו הצהרת הענוה של משה עצמו? ואם תשאל: הרי יש לנו פסוק נגדי בסוף ספר דברים: "ולא קם נביא עוד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יָדְעוּ ה' פְּנִים אֶל פְּנִים! שתי תשובות בדבר. האחת, זו אכן קביעת התורה וצודקים כל המדרשים והראשונים שמבדילים בין נבואת משה לשאר הנביאים. אבל משה אומר על עצמו: "נביא כמוני" וזו גדולת ענותנותו שיש לה מקור במקרא מלבד הפסוק בפרשתנו בו פתחנו לעיל. ותשובה שנייה, זה אכן נושא נכבד שבע"ה נדון בו בהרחבה בפרשת וזאת הברכה הבאה עלינו לטובה.

ושמונה דברים בהם התורה נקנית: "המכיר את מקומו והשמח בחלקו והעושה סייג לדבריו ואינו מחזיק טובה לעצמו אהוב אוהב את המקום אוהב את הבריות אוהב את הצדקות אוהב את התוכחות אוהב את המישרים מתרחק מן הכבוד ולא מגיס לבו בתלמודו וכו'". הרשימה החלקית שהמשכנו והבאנו יכולה להזכיר את התגלות הקב"ה למשה בסנה: "מתוך אהבה ומתוך הרחמים ומתוך הענווה ומתוך הַיְשָׁרוֹת ומתוך הַשְּׁפִלוּת ומתוך הצדקה ומתוך האמונה וכו' " (בהערה 26 לעיל).